

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

13 . del Aale, Randers til Sjælland

Alle stednavne med **gult** Googel maps [klik her](#)

Randers 1755

En anden Tour har jeg gjort fra Aale og til Randers, og saae der mange prægtige Natur Scener igjennem de bugtede Veje omkring ved de mange Søer, hvor Skov, Krat og Marker afvexle med hinanden, snart er man i en dyb Dal, snart paa en Bjergryg hvorfra haves en viid Udsigt. Det skulde blive alt for vidtløftigt om jeg vilde beskrive alle Seeværdigheder, vilde anføre alle Stæder, Byer og de kjønne Kirker som viste sig fjærn og nær, jeg nød megen Gjæstfrihed og Godhed hos Præster og Andre, saavel her paa denne Tour, som andensteds i Jylland, og det glæder mig endnu at jeg lærte at kjende mange gode, ædle og kyndige Mennesker, kun nogle faa Stæder paa denne Tour vil jeg hidsætte.

Forbi adskillige Parceller og Bøndergaarde, der ere bortsolgte fra Eierre, hvis Hovedbygninger endnu er tilbage, samt endeel tilliggende Jorder, Moser og en lille Skov.

Tønning Præstegaard er stor og ret kjøn, ligger smukt situeret, og omgivet i nogen Frastand med Skove, Banker og lidet Hede. Haven er smuk og ved forsynet med mange Væxter, Præsten der Hr. Lor. Vynck som er saa bekjendt af sine Skrifter, har en stor Mængde gode Bøger og Skilderier, og lever lykkelig i dette Kald, som han kalder sit Laurentinum. Landoeconomen her er ikke stort forskjellig fra Egnen ved Aale, dog tillægges her flere Creature til Salg, her er mere Krat og dejlig ung Skov, og Jordarten er næste den samme, og noget sandigt. Her ere nogle Hoverie, men og nogle Selvejer Bønder, som dog alle leve vel ved at dyrke Ageren og at passe Kreaturerne med al muelig Vindskibelighed. Bøndergaardene ere ret kjønne, men

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

13 . del Aale, Randers til Sjælland

Indhegninger i Marken og Havevæsenet er i fin Barndom. Qvæget vogtes om Sommeren, men gaaer siden løst overalt.

Wisning Kloster er nu kun et par Bøndergaarde, men har fordum været et navnkundigt Nonne Kloster, saa ledes ere her i Amtet flere Stæder, som i gamle Dage have været berømte Opholdsstæder for Munke og Nonner.

Vissing Kloster 1821

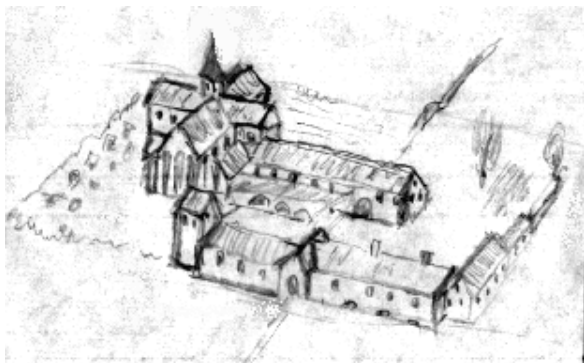
Rye Landsbye (Gl. Rye) med mange Huse og Gaarde skal fordum have været en Kjøbstad, herved ligger de betydelige store Skove af en meget lang Udstrækning, saa Bøgetræe her er særdeles got Kjøb, jeg saae i Kroen at Karlede udsflækkede hele skjære Bøgekjævler, og en anden ophuggede disse flotte Stykker til Huuslægter for at naae over 2 Fag, og rigtig nok var derved megen Umage, men her er langt til Kjøbstæden hvor Fyrre Lægter maae kjøbes for den rene Skilling. Her koster de ventelig ikke stort andet end Umagen at flække og tilhugge dem, men mig synes, at af saadant rent Træe kunde ophugges meget Bødker og Hjulmands Tømmer, som kunde sælges med Fordeel. I adskillige Huse saae jeg og mange der arbejdede paa Træskoe og andet Haandarbejde, som ventelig skulde sælges paa Markederne. Rye ligger højt paa en sandig skarp Egen, men kirken endnu højere, som kun er en Ende af den fordum større prægtige Kirke, der var saa berømt i Oldtiden af St. Søren Helligdom, og da **Øm Kloster** laae i Nærheden. Og Byen selv viser endnu af adskillige Kjendsgjærninger, at den forhen har været noget anseelig. Udenfor i Skoven er det meget høje **Himmelbjerg**, hvorfra haves en saare vid Udsigt. Agerdyrkningen her siger nok ikke meget, efter de faa Agre som jeg fik i Øjesyn, men Qvæget, skjønt smaat, var dog i god Stand, saa Indbyggerne for en stor Deel nok maae ernære sig med Øxen og Baandkniven.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

13 . del Aale, Randers til Sjælland

Ry Mølle og Himmelbjerger ca 1850

Øm Kloster som det måske har set ud, i dag kun ruin

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

13 . del Aale, Randers til Sjælland

Himmelbjerget set fra Ringholm 1891 af Andreas Fritz

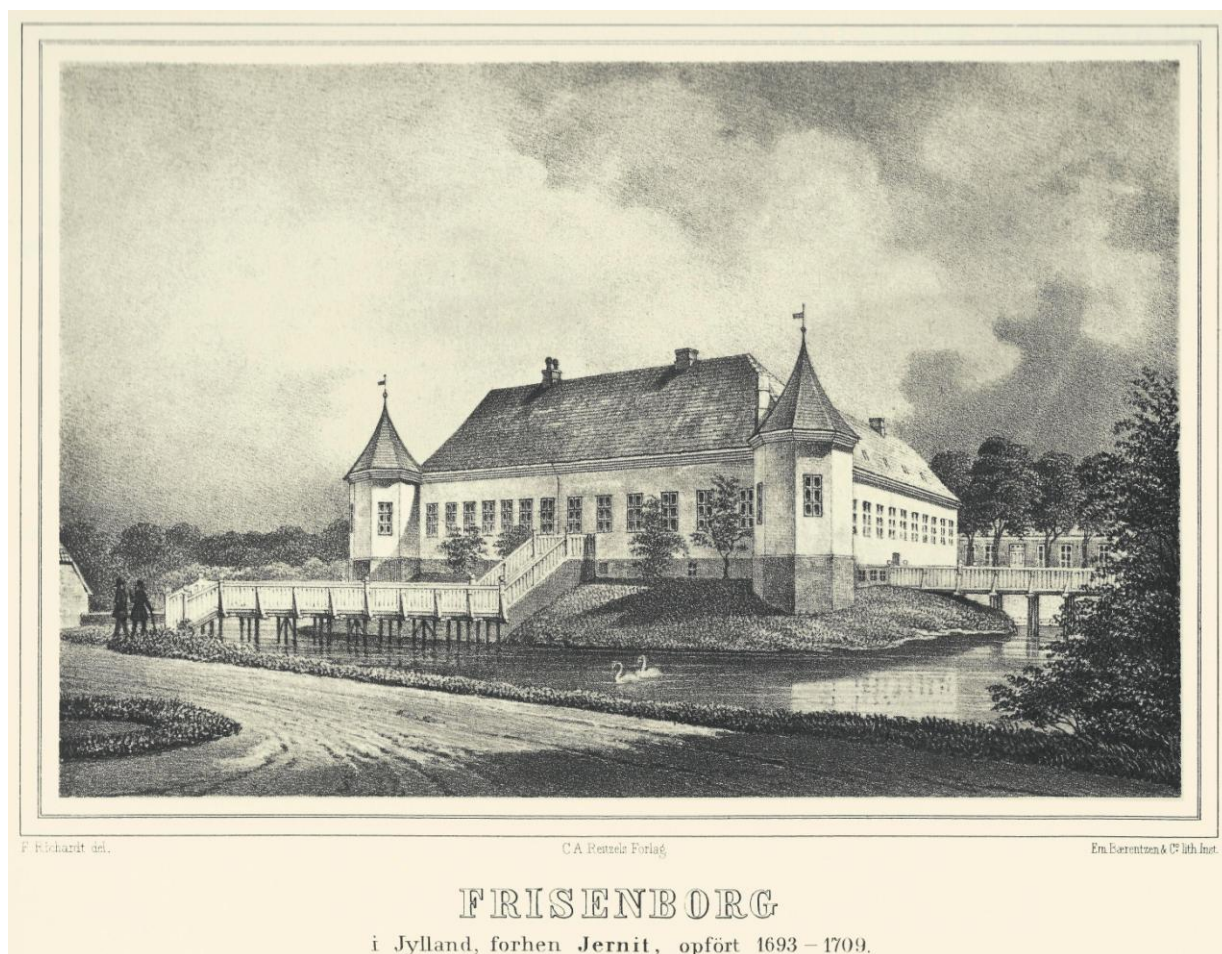
Igjennem og forbi Thulstrup, Lading, Linaae, Hammel, Frisenborg, Bistrup (Bidstrup), Grandlew(Granslev), Laurberg, Leerberg, og endeel andre Stæder, hvor jeg saae smukke Gaarde, godt Qvæg, kornrige Marker og gode Enge.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

13 . del Aale, Randers til Sjælland

Ved Forbikjørselen havde jeg Perspektivet af det dejlige Frijsenborg, hvis store Skove og betydelige Bøndergods have en saare vid Udstrækning.

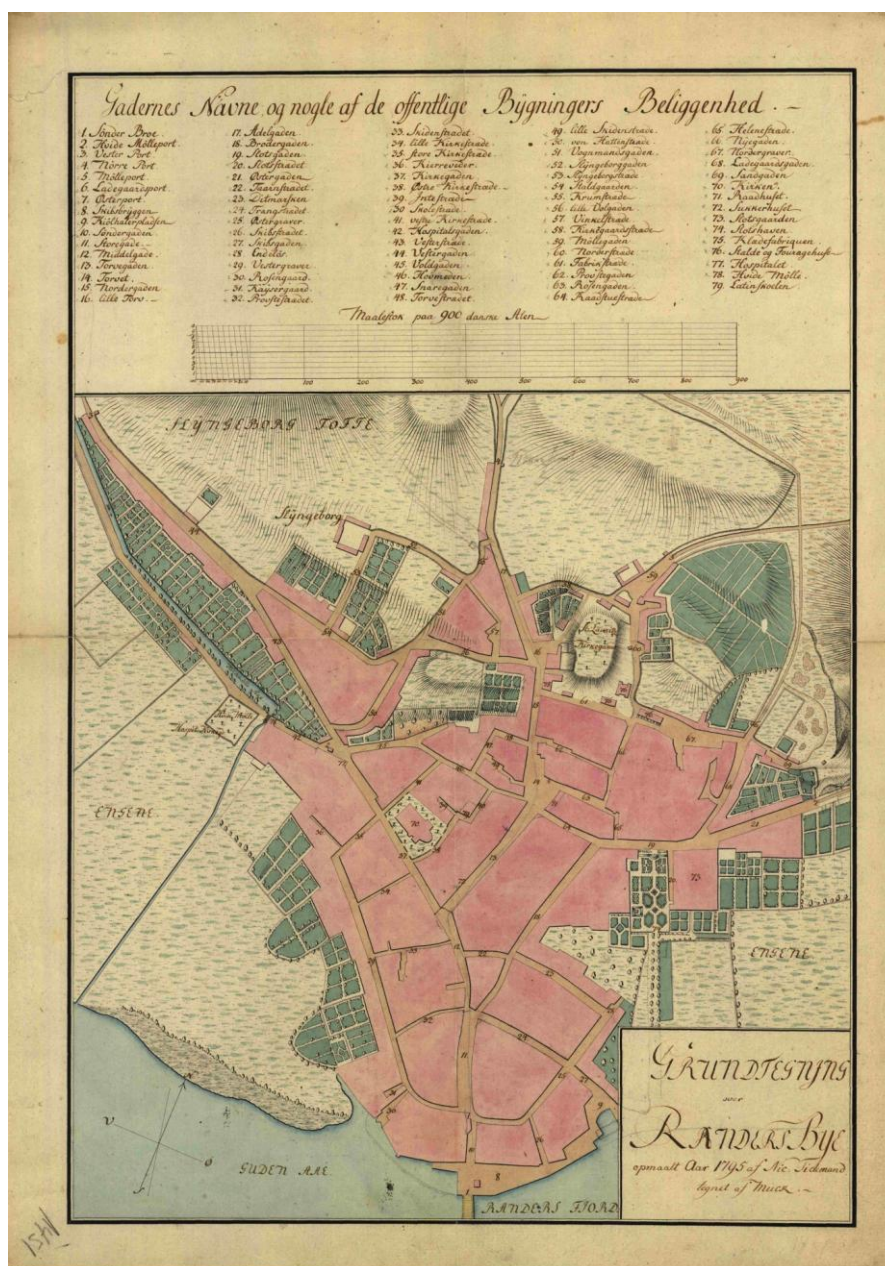
I Hammel Kirke saae jeg det kostbare Marmor Kapel, og udenfor Stædet, som var bestemt for den ædle Doctor Vredenfelts Gravminde. De øvrige Ting som faldt mig i Øjesyn betræffende landlige smukke Scener vil jeg ikke trætte Læseren med at opregne, thi mange kan ikke engang beskrives nøjagtig, de maa sees og beskues, men jeg havde ikke før troet, at i Jylland fandtes saa virkelig smukke Egne, og saa stor Agerdyrknings Flid selv i den sandige Jord, som jeg nu erfarede. Paa denne Rejse lærte jeg adskilligt i Landbruget især paa sandige Jorder, som jeg maaskee siden skal omstændelig beskrive, thi her vilde det blive for vidtløftigt. Jyderne kunde maaskee have Fordeel af at see noget af den sællandske Dyrkningsmaade, men at vi kan lære af dem i mange Dele, det veed jeg nu af flere Erfaringer, som jeg forhen ikke just saa ganske vidste uden blot af Beskrivelser derom.

Den Mængde Fisk, som falder her omkring ved Aerne og Søerne, er til stor Hjælp for Indvaanerne, man faaer ligesaa meget Fisk der i Egnen paa Stædet, hvor Baadet (Baaden?) opdrages eller naar Ruserne lettes, for en Mk. som vi her i Sælland erholder for en Rixdaler, ja mere. Saaledes er Tilfældet med andre Føde Wahre: Smør, Ost, Kjød, Flæsk, Vildt, Æg o. a. desl. der ikke er i synderlig høj Priis især i nogen Frastand fra de store Kjøbstæder.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

13 . del Aale, Randers til Sjælland

Randers ligger paa en skraae Banke ned imod den brede majestætiske Guden Aae, der breder sig ud i mange Grene igjennem de lave Enge. Udenfor Staden ligger en Skandse, hvor der nu er bygget et smukt Huus, og bag ved i de gamle Volde anlagt en Have med Slangetrapper, hvorfra den hele Bye og Aae kan oversees, derfra til Byen er anlagt lige Vej opfyldt og plantet med Piil og nogle Huse ved Siderne, saa det er som en Forstad inden man kommer til den lange dobbelte Broe over Aaen. Paa venstre Haand er en smuk indhegnet Kilde ude i Engen med ypperligt Vand. Acciseboden strax ved Porten er smuk bygget med Udskuur og Piller til alle Sider, saa man der kan staa i Læe for Regn. Tæt ved er Skibs Havnen og Bolværker, hvor Fartøjer kan ligge til. Skibsbroen vrimler af Mennesker og Alting viser at Randers er en betydelig Handelsstad. De fleste ere af Bindingsværk, men med meget Tømmer i Væggene, samt udbygte Karnapper og store høje Vaanings Kjældere neden under. Alle Gaderne ere tæt byggede, godt broelagte, og have endeel smukke Bygninger.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

13 . del Aale, Randers til Sjælland

Randers 1795

Randers var fordum navnkundig af sit Buur Øl, af Laxefangsten og af Handsker, men nu af en udbredt Handel og betydelig Skibsfart, saa nok kun faa Stæder i Provindserne kan sættes at overgaae den i Handel, Hovedstaden dog undtagen, tilforn har der været 28 Handskemagermestere, ja flere, nu er der kun 3 Mestere og 7 Svende. Folketallet var Anno 1801 848 Familier eller 4564 Mennesker. Fiskeriet i Randers Fjord og Guden Aae, som før har været en betydelig Nærings Green for Byen, har meget aftaget, saa de fleste Huusfædre selv sjælden see Lax paa deres Bord, og følgelig at Tjenestefolkene ikke skulde blive kjede deraf, efter gammel Sagn.

Randers Rådhus 1780

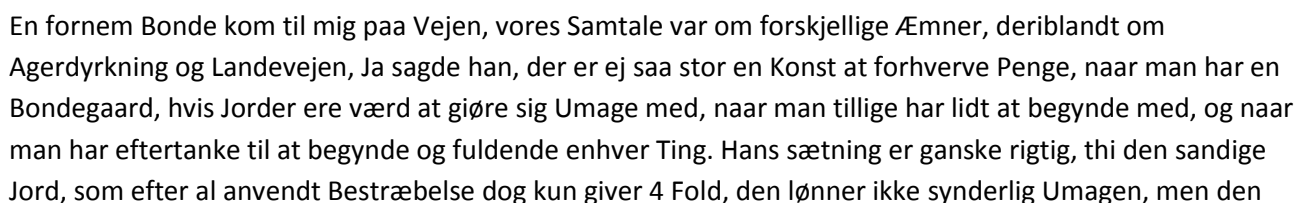
Randers Havn 1870

Det smukke anseelige Tøjhus udenfor Byen, nydelig opbyggt, fortjener at betragtes af enhver Rejsende, det skal have kostet 34000 Rd. hvoraf en Snees Tusinde er at Sammenskud af ædle Patrioter. Over Porten staaer der: Den bedstes Regjering helliget: Randers Fjord er nu opmuddret og gjort dybere for Sejlende, Guden Aae er ogsaa oprenset, saa der nu kan sejles op med store Pramme henved 6 Miil ind i Landet, og man haaber med Tiden endnu at forbinde nogle nærliggende Søer med Aaen, hvorved Sejladsen op i Landet blev betydelig længere, da Naturen synes at have gjort hele Aarhus Stift særdeles skikket til Kanaler, naar de mange Søer og Aaer bleve forbundne og oprensede.

Jeg gjorde en Promenade uden om Byen, og fra de høje Banker kan man bedst oversee hvor meget tæt alle Gaarde ere byggede, saa det er vanskeligt og kostbart et erholde en Plads til at opføre et nyt Huus paa. Her ere mange Seeværdigheder. Det pyntelige store Raadhuss, Kirken, Skolen, Hospitalet, de forskjellige Fabriquer, de smukke Stadens Porte, Torve og andre Pladser, Skibsværftet, Havnen, Møllerne o. s. v., men at tale vidtløftig derom tillader Rummer af disse Blade ikke, især da vi har nu en saa prægtig og splendid Udgave af Randers Beskrivelse, trykt 1803, i 4 to af Dr. og Raadmand Stadfeldt, saa ingen Kjøbstad har den

13 . del Aale, Randers til Sjælland

Fra Randers har jeg en Gang gjort Tour paa Egnene hen ad Ølstvad, over en Mose og en liden Aae, hvor det var vanskeligt nok at finde vej til Aarslew og Hørning, fordi det ærværdige navnkundige **Clausholm, Waldum (Voldum?)**, Gadberg, Kollerup, **Hadsten**, Haldum, **Lading**, Skibholm o. s. v., hvor der baade var Hede, Skov, Banker, Aaer, Møller og endeel Herregaarde på Siderne, saavelsom smaae Søer og Moser. Kornet og Græsset lovede skøn Afgrøde, jeg fandt flere Stæder Klever og adskillig Agerdyrknings Flid, skikkelige gode Gaarde, nogle kullede Kirker og mange smukke Situationer.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

13 . del Aale, Randers til Sjælland

leerede og side som Vandet kan fragraves og dyrkes i rette Tid tilbørligen, betaler sikrere de derpaa anvendte Bekostninger. Men den bedste frugtbarste Jord kan vist nok kun give liden Indtægt, saafremt Omstændighederne forsømmes og Overlæg mangler Ejeren. Vi bør derfor ikke beklage de gode Jyder, som have ofte ugunstige Jordstrækninger, thi magen En viser ved talende Exempler at han gjør meer ud af sin sandige Ager i sit hele Landbrug, følgelig ogsaa Kreaturers Tillæg iberegnet, end en Anden, der dyrker muld leerige Jorder i de andre Provindser, men Behandlings Maaden og Drivten saa betydelig til Afgrøden og ammes Anvendelse, for at give anseelige Indtægter.

Den egentlige Bondestand har og i den sidste Snæs Aar gjort betydelige Fremskridt til bedre Vilkaar, Udskeftningen, Stavnsbaandets Løsning og bestemt Hoverie ere dertil de vigtigste Medaarsager saavel som ogsaa Selvejerejendom. Bonden har vel sine Skatter og Byrder, men han faaer sit Korn, Kreature og alle Produkter igjen betalte til høje Priser, og hans Tarvelighed gjør da at han kan leve vel og vælge imellem flere Næringsveje i Landvæsenet til at gjøre sig lovlige Fordele, men faaer Luxus Herredømme, som er Tilfældet enkelte Stæder blandt Bonden, saa hjælper hans Flid, Eftertanke og Indtægter ham kun saare lidet, forhen var Bonden undertrykt efter Talebruget, men faaer han ved sine forøgede Indtægter, Lyst til Vellevenet over hans Stand, saa kommer han atter under et andet sværre Aag og Undertrykkelse.

En anden Gang har jeg rejst fra Randers forbi **Hornbek, Fusing Sø, Læsten**, Lundsgaard, Hammerskow, **Qvorning, Ørum**, uden om den lange Sø til Wiborg, hvor jeg kom igjennem og forbi nogle Buskadse, Skove, Moser og siden megen Lynghede, her i Egnen gives endeel Søer, Bække og Aaer, saavel som nogle gode Enge og Agre, hvor især Rugen var den vigtigste Sæd. Vel gjør Bonden i Egnen ikke saa meget af Heste og Studes Tillæg som i Thye og Salling, men dog er det ham en kjær Beskæftigelse, saavidt hans Afgrøde tillader, saa en Rejsende baade her og flere Stæder er velkommen, som kan lempe sig efter Almuens Samtaler, som gjerne gaaer ud paa disse Kreatures Indkjøb, Tillæg, Størrelse, Smukhed o. s. v. Kan man selv tale noget med og selv er Kjænder af de Lyder og Dyder som forefindes hos Heste og Qvæg, da vinder man desto snarere Bondens Agtelse, Fortrolighed og Tjenstvillighed.

Wiborg, Stiftes Hovedstad, er endnu temmelig stor og kan sees langt borte, men har fordum været langt større, der er meget gammel og har været til før den Christilige Religions Begyndelse her i Riget. Den har i fordums Dage haft 16 Kirker, hvoraf nu kun 3 ere tilbage, deriblandt er Domkirken meget stor og anseelig. Raadstuen, Tugthuset, Hospitalet, Skolen, Bispegaarden og Landstinget ere store grundmuurede Bygninger og i sit Slags seeværdige. Staden har 5 Porte, 3 Torve, 6 store brede Gader foruden endeel mindre, og Indvaanernes Antal skal være omtrent 2000 Sjæle. Handelen har sine store Vanskeligheder, eftersom Staden ligger langt fra Havet, saa Kjøbmændene maae føre deres Vahre enten fra Hierting eller fra Liimfjorden, begge ere mange Mile fra liggende, og medføre utrolige Bekostninger.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

13 . del Aale, Randers til Sjælland

Viborg 1795

Levnetsmidler ere dog ikke her saa dyre som andensteds, thi færsk og tør Fisk af alle Slags tilføres ugentlig. Tørv haves nok af i Omegnene, og Byen har skønne, store frugtbare Kornmarker. Det aarlige store Marked, Snapsting kaldet, giver ogsaa Indvaanerne noget at fortjene, bode paa den Tid kan bortleje deres Værelser til saare høj Priis, thi denne Omslags Termin varer over 14 Dage, hvor Alle og Enhver af hele Jylland indfinde sig, som har Pengesager at afdøje, hvor mangfoldige Kræmmere endog fra andre Provindser opslaae deres Boder for at Sælge, og hvor Kjøberne kan faae alle muelige, nødvendige og nyttige Sager. Hvo der ej selv har seet Snapsting kan umuelig forestille sig al den Mangfoldighed af Vahre, Stads Konst Sager, Bøger og andet deslige, som her i Omslags Terminen forefindes. I min Ungdom var jeg der en Gang med min Fader i 10 Dage, men endnu staar Beskuelsen deraf mig i fuld Erindring. Maaskee Snapsting nu har forandret sig, men den store Vrimmel af Mennesker, Kostbarheden at opholde sig der, de mangfoldige glimrende Boutiquer, den idelige Samtale om Penges Laan og Betaling, de mange Gjøglere og Taskenspillere, og alle de store ellers tomme Pladser, som da vare beplantede med Sælgere af alle Arter, dette og meget mere synes jeg endnu at kunne forstille mig.

Snapstinget kaldtes årets første landstingssamling, hvor skøder, pante- og gavebreve på al herregårdsjord i Jylland skulle tinglæses og terminsbetalingen falde. Første gang vi hører om et snapsting i Viborg er i året 1462. Navnets oprindelse er uklar. Hvor der var penge, var der også handel. Snapstingsmarkedet var

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

13 . del Aale, Randers til Sjælland

landsdelens betydeligste, her kom handelsfolk og håndværkere, kræmmere, tandbrækkere, kloge koner, artister og skuespillere.

Efter at Nytorv blev anlagt i 1584 holdtes Snapstingsmarkedet her. Tidligere varede markedet i 14 dage, men i løbet af første halvdel af 1800-tallet blev det indskrænket til 3 dage og i 1830 var Snapstinget "nedsunket til et simpelt Marked". Tinglæsningen af skøder i Viborg for hele landsdelen faldt bort, og med statsbankerotten i 1813 lå også landets økonomi i ruiner.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

13 . del Aale, Randers til Sjælland

Markedsdag på Nytorv

Landstinget for hele Jylland holdes her, som ogsaa er en Næringsvej for nogle, da der af den Aarsag ofte forsamles endeel Rejsende, Stiftamtmanden og Biskopen, som her ere boende, bidrage ogsaa til at endeel maae opholde sig i Staden efter deres Beskjæftigelse, og endeel maae rejse herhid især Candidater for at ordineres, og ellers andre der skal frembringe deres Andragender for Stiftets Øvrighed.

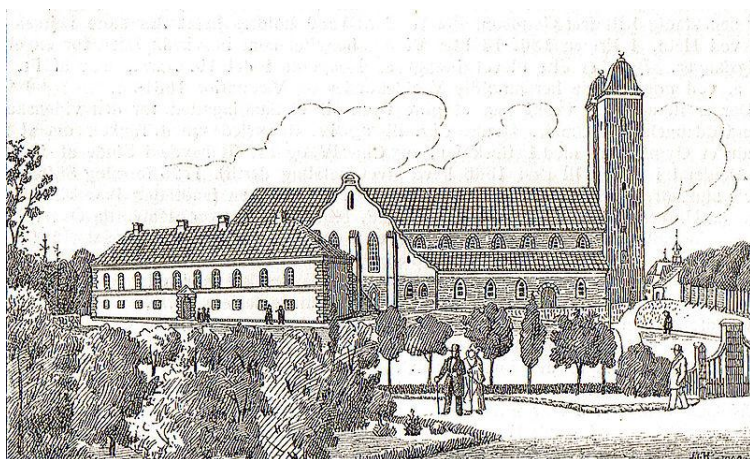

Viborg 1859

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

13 . del Aale, Randers til Sjælland

Tæt ved Wiborg ligger en stor Søe, som er meget fiskerig, her er Situationen ganske kjøn, men da Egnen er Skovløs saa sees ellers ikke mange smukke Natur Afvexlinger. Dog af Konst og Oldsager findes en Hoben ved at beskue Domkirken, naar man kan troe de ældre Traditioner især om de Reliqvier, som der skal have været, dog hvad man endnu kan see af Ornamenteer og Epitasia røber vist nok Konst og de Tiders Smag. Og da man viste mig Erik Glippinges Grav, tænkt jeg mig tilbage til hine Tider, hvor en Konge maatte søge Skjul i Finderup. I Anledning af Erik Drab blev her holdt daglig Vaadesang lige indtil 1630, og siden af 12 Disciple indtil 1684, da det ganske blev afskaffet.

Viborg Domkirke før ombygningen 1876

Otto Baches. *De Sammensvorne rider fra Finderup Lade efter mordet på Erik Klipping i 1286.*

Ved en Promenade omkring Staden tænkte jeg paa hvad den havde været i Oldtiden, da den var befæstet med Grave og Volde, da Kongerne her holdte betydelige Forsamlinger, da saa mange flotte Borge og

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

13 . del Aale, Randers til Sjælland

Bygninger knejse de med Kirke og flere Klostere, men Ildsvaade, Krig og flere Aarsager havde tilhobe formindsket dem, endnu har den endeel kjønne Bygninger, smukke Haver og især ypperlige Kornmarker.

Viborg ca. 1850

Daugberg Kalkgrube er her i Nærheden, hvor der brændes megen god Kalk ved Lyngtørv, og forsendes paa mange Mile i Omegnen, saasom den baade har Hvidhed og god Styrke til Muur Arbejde. Materien her ligner noget den ved Stevns Klint og har ordentlig Lag af Flintesteen af en grov blaagraa Farve. Men da Omgangs maaden med Kalken er meget simpel, og den brændes især ved Fladtørv, som afstikkes paa Lyngheden, saa kan den og sælges for got Kjøb naar man selv henter den. Disse Fladtørv, som ere Overskorpen af Jorden, graves i stor Mangfoldighed, hjemføres og sættes i store Stakke ved Gaardene. Der er kun et maadeligt Ildebrændsel, men bruges dog baade til at kaage og bage ved, som ogsaa til Kalkværker, thi den egentlige Mosetørv, hvoraf og til Huusholdningen hjembjergeres saa meget mueligt, tørre senere, men er for kostbar til saadan en Fabriqv, thi naar den er tør giver den en ypperlig Varme fra sig, saa man undertiden kan smedde derved, og i disse egne, der ere ganske skovløse, maae Mose Tørv bruges til Skorstenen og Kakkellovne, og ville ikke være tilstrækkelig, dersom man ej havde Fladtørven tillige, saavelsom den store grenede Lyng, der hensættes ligeledes i store Stakke, bestemt især til Bagning og Brygning.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

13 . del Aale, Randers til Sjælland

Fra dengang da der blev brudt Kalk

Naar man rejser fra Wiborg henimod Ribe Kanten da har man næsten Lynghede at passere paa de fleste Stæder. Disse jyske Hedetrækninger ere forskjellige, nogle større andre mindre, nogle ufrugtbare andre kan blive opdyrkede, som Erfaring noksom viser ved Kolonisterne paa Randbøl og Ahl Heden. Disse store Strækninger ere en Fortsættelse af Lyng Herderne i Schlesvig og Holsten, og disse igjen af de Luneburgske, som begynde ved Bloksbjerget og strække sig hele Jylland igjennem lige til Skagen, dog med den Afvexling at der imellem findes nogle frugtbare dyrkede Egne. Denne Hede Ryg er 40 - 60 Alen over Øster og Vester Havet, og har somme Stæder en Bredde af 10, 12 - 16 Miil, hvor der ikke findes nogen Skov, kun noget Krat samt Buskadse hist og her, og i Moserne Træstammer, som bevise at der i fordums Dage maae have været Skove, som ventelig af stærke Storme ere omstyrtede, og de smaae Buske af Eeg og Bøg vise ogsaa at Træer kunde voxe, naar de havde Læe for de skarpe Vesten Vinde. Ingen forestille sig hvor kjedsommeligt det er her at rejse, saa langt som Øjet naar, seer man kun den sorte Lynghede, seer kun enkelte smaae Høje, ventelig Oldtidens Begravelser, og der er undertiden hele 5 stive Miil inden man kan komme til en Kroe, vel kan man langt borte øjne enkelte Huse og Gaarde, men paa de store Heder han man end ikke dette Syn. Vejene ere gode og jævne, men Lyngen staaer saa tæt ved Hjulsporene at det rasler paa Vognen, og det er sjælden at man møder Nogen anden enten Prangere eller andre som endelig maa passere denne Vej, saa her var en beqvem Lejlighed for Røvere, dog har jeg paa flere Rejser igjennem Hederne aldrig truffet for noget Uheld, kun i en stærk Torden Regn er man ilde faren, naar man endnu har 2 eller flere Miil til Huus, man maa blive vaad igjennem endog de tykkeste Rejseklæder. og en Gang har jeg seet Lynild slaae ned og antænde Lyngen, der kan ikke slukkes uden med meget Mandskab, som maae i Tusindetal opgrave Dæmninger saa ar Branden ikke videre skal gribe om sig, og jeg hat seet saadanne udslukte store Strækninger, hvor den nye Lyng igjen efter nogen Tid fremspire af Asken. Indbyggerne tænde undertiden selv Ild paa et enkelt Hedestykke, for at nedpløje Asken og optage Jorden til Dyrkning, men det er kun paa de Heder som ligge nær ved Gaardene.

Jordarten paa de store Heder er tørvagtig, med en Blanding af Gruus eller og lutter fiint Flyvesand, og ofte derunder en haard uigjennemtrængelig Skorpe, men paa de Egne hvor Heden dyrkes, er Jordarten bedre

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

13 . del Aale, Randers til Sjælland

eller noget leerblandet. Mangel paa Vand er vel og en Medaarsag at de store Strækninger ikke optages til Agerland, thi Kolonisterne har mattet grave 30 - 40 Alen før de kunde faae vedholdende Vandaare.

Heden

Den store Lyng bruges som Ildebrændsel, den lavere og yngre til Foder for Qvæg og Faar, som leve godt derved hele Vinteren, ja man seer hele Flokke af begge Slags at græsse om Sommeren paa Lynghederne, hvor der ellers ikke er et Græsstraae. Med Barken af Lyngen kan der og tilberedes Læder, som skal være i Brug hos Irlænderne, Husene tækkes med Lyng, og skjønt det just ej er saa smukt som Halm saa er det dog mere varigt, og trodser baade Storm og Uvejr, men tykt maae det paabindes. Jeg har ofte seet Harer, Uhrhøns og stort Vildt paa Hederne, men aldrig Ulve, som dog forhen og siden skal have ladet sig tilsyne, endog Flokkeviis.

Den sidste Ulv, som lod sig see her paa Heden, blev skudt den 17de Martii 1804 af Niels Agerskow, efter han havde gjort stor Ødelæggelse og sønderrevet mange Lam, Faar, Kalve, ja endog store Køer og Stude, hvorom i Wiborg Avis findes en vidtløftig Beskrivelse. Men for nogle og tyve Aar siden bleve ogsaa en Flok Ulve skudte i Thiele Skov. Denne ovenbemeldte nyelig skudte Ulv var guulbrun, med en sort Stribe langs ad Ryggen, og stor brusende Rumpe, Halsen tyk og haarrig, omtrent 2 Alen lang, 32 Tommer høj over Boven, altsaa en meget stor Hund, men størere, og endskjønt han røvede og ihjelrev saa meget, var han dog maver og tør.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

13 . del Aale, Randers til Sjælland

Kongen lod 1769 endeel Kolonister indkalde fra Hessen og Pfalz, for at dyrke de jydske Heder, de fik store Privilegier og Friheder, men næsten alle vandrede bort da der blev Fred udenlands, nu ere Stæderne besatte med Landets egne Børn, som leve ret godt paa de adskillige Kolonier, de pløje meest med Stude, som drage Vogn og Plov, men for Panden og ikke i Seeler.

Hamrum Herred bestaar af 18 Sogne, og have vel noget Agerjord, men dog megen Hede, Lyng og mange Faar, og derfor fabriqveres der og i Omegnen de mangfoldige uldne Vahre, af Strømper, Vanter, Trøjer og hjemmegjort Tøj, som udføres til de andre Provindser, og især udsælges i Kiøbenhavn af Hosekræmmerne. Vel avle de noget Korn, men ikke nok til Underholdning, hvorfor de have valgt denne nyttige Næringsvej, saa baade Mand og Qvinde Kjøn bruge Strikkepinden, og forsamle sig om Aftenen især, og om Vinteren for at strikke og fortælle Eventyr, da hele Snese ere flittige og beskjæftigede kun ved en Lampe. Om Sommeren maa de passe deres Smule Avling, vogte Qvæg og Faar, grave Tørv, hjembringe Lyng o. a. desl., og leve tarveligen dog glade i deres lave lyngbedækkede Hytter, ja nogle skal endog have Formue, efter Bønders Maade, men deres Flittighed er roesværdig i flere Henseender. Ingen er Ledig, endog et Sendebud som gaaer et Ærende har sin Strømpe i Haanden, men Skik og Sædvane overvinder alle Fordomme.

Heden i midten af 1800-tallet. Maleri af Frederik Vermehren fra 1855. "En jysk fårehyrde på heden"

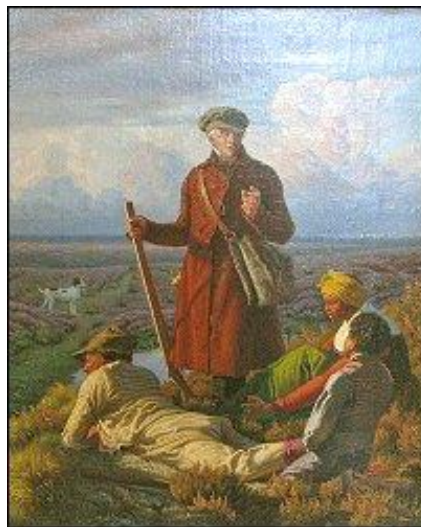
Ikast Sogn, der i Herredet, har dog bedre Jorder, saa der saaes Byg og Hør, her ere gode Enge, og neden for den lange Bjergstrækning findes gode Kilder, men Bygninger ere kun smaae og tarvelige, dog have Indvaanerne noget i deres Anstand der forkynder Tilfredshed, og fattige ere de aldeles ikke, da de ved Flid forskaffe sig alle Fornødenheder. De stæder derimod noget Østen for, som **Nørre Snede og Hampensøe** ikke besidde denne Vindskibeligheds Aand i saa høj Grad, men de have og bedre Jorder, endskjønt de ligge ogsaa i Heden.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

13 . del Aale, Randers til Sjælland

Hosekræmmer

Blicher i samtale med Tatere 1866 på Heden

Noget længere Sønder paa drive Indbyggerne en anden Nærings Green, de strikke sjældnen, men beskæftige sig med Forfærdigelsen af sorte Jydepotter, hvoraf de største holde 48 Potter og de mindste en Pæl, ogsaa brænde de Kakkellovns Potter, der er: en heel Kakkellovn opsættes af saadanne tykke fiirkantede 20 - 24 Stykker. og disse Ovne varme hastig og godt, især hvor man bruger Lyng eller Tørv, thi med Brænde vilde de let slaaes itu. At gjøre Beskrivelsen tydelig er noget vanskelig, for dem som ikke har seet disse jydske Kakkellovne, de forestille i Stuen selv et underligt Syn af mange Huller.

Leeret til disse sorte Jydepotter er en særdeles egen Art, i den raa Tilstand noget blakket, og jo sejere det er, jo bedre, det blandes med fint Sand, æltes og trædes om, hyggeligen fiire Gange, derpaa opslaaes det til hvert Kar i kegleformige Stykker, og dannes saare simpel med den blotte Haand og en vaad Klud til større eller mindre Potter, ved hjælp af en rund Steen, som give dem den jævne Dannelsen, de udsættes for at vejres i Skygge, og siden naar de næsten ere tørre afglattes med en Kniv, en Pind og en Flindtesteen, under Paagydning af en tynd Vælling af Leer og Vand, naar de ere fuldkommen tørre sættes de i Røghullet nogle Dage og endelig i en simpel Ovn som opkastes paa Marken, med et Lag ganske omringet, naar disse ere udbrændte tages de frem af Asken og ere færdige, men ved længere og stærkere Ild kunde de maaskee blive rødagtige istedetfor at de nu ere sortblakkede, thi enkelte Sider af Karrene vise en rød Stribe, naar Ilden har været næs hos. Man bør beundre Bondens store Kostfærdighed ved saa simple Redskaber at kunne danne disse Kar saa ordentlige, thi at brænde dem udfordrer kun Forsigtighed og Erfarenhed, men at danne dem er virkelig Konst, saaledes beskæftige mange Sogne, især ved Warde Kanten, sig med dette Pottemager Arbejde og man paastaaer at der udføres Jydepotter for meer end 40000 Rdlr. Men kunde saadan Leer Art ikke ogsaa findes i Sælland? jo jeg troer det virkelig, men hvor faaer man Folk fra, som vil beskæftige sig med dette Arbejde, da Agerdyrkning give Alle nok at bestille? hvor faaes Lyngtørven, thi Træe ville blive kostbart? - Lad disse gode flittige Jyder derfor kun blive ved deres Haandtering, og vi ved vores !!

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

13 . del Aale, Randers til Sjælland

Jydepotter blev brændt i Lyng Miler

Borriis Præstegaard har 166 Tdr. Land, men noget deraf er Hede, og desforuden haves dertil Eng paa 20 til 30 Læs Høe. Her holdes 6 Heste, 16 Køer, 12 Stude og 50 Faaer. I Omegnen af Borris paa nogle Miil er slet ingen Skov, men skikkelig god Tørv og Lyng. Indhegninger bruges ikke, da Enhver enten tøjrer eller vogter sine Creature. Om Haverne ere nogle Diger, men Steengjærder ere sjældne, af Mangel paa Materialer. Bønderne beflitte sig nu paa, gjerne at spise Kartofler. Da Have Dyrkning ellers er saa meget tilbage, saa bør man nævne Borris Præstegaards Have, som har mange Træe og Jordfrugter, men Vesten Vinden hindre meget Fremvæksten. De fleste Bønder ere Selvejere, og meget flittige. Iblandt smukke Præstegaarde her i Egnen udmærker sig især Stauning, som er nye og af Grundmuur, hvortil ogsaa er en meget stor Avling. Her i Nærheden ere endeel Tegl Ovne, dog ikke just store, da Leeret er got, men Merglen er vanskelig at finde, og bruges derfor kun sjælden. Rug, Boghvede, Havre og noget Byg ere de almindeligste Sæde Arter. Jorden bruges 5 - 6 Aar og hviler igjen 7 - 8 Aar. Bonden er i Almindelighed i God Stand, der gives faa som ere fattige, Luxus har ikke synderlig Stæd, thi sparsomhed er Enhvers Tilbøjelighed, dog vil Almuen have god og simpel Føde, især Havfisk baade færske og tørre som just ikke ere kostbare. Der bindes ikke Hoser uden allene de lange Vinter Aftener, men kun til egen Fornødenhed. Tillæg af Creature til Salg er ikke af stor Betydenhed som i andre Egne, men Enhver har dog hvad han behøver, de boe i simple Bygninger, adspredte vidt fra hverandre, og ere lykkelige i deres Forfatning, endskjønt de just ikke have alle Livets Bequemmeligheder, og ikke have mange Behageligheder for Øjer af Konsten og Naturen.

I Kroerne samles ofte adskillige Rejsende paa disse Landeveje over Hederne, imedens der enten beedes, eller man nødsages at lægge sig ind for at blive Natten over, fordi det er umueligt, formedelst Stædernes Fraliggenhed, at komme længere den Dag, da har man god Lejlighed til at see og høre Adskilligt, som er vigtigt for den der ønsker at kjende de forskjellige Næringsveje hos Almuen, thi Ingen rejser disse Hedeveje uden han har bestemt Ærende, da der er intet som kan fryde Øjet, ingen Afvexling for Sandserne, kun den sorte store uoverseelige Lyng Hede. Jeg har flere Gange i nogle Kroer saaledes være tilskuere, jeg har hørt ja lært adskillige Ting. Sædelighed og Orden maae man berømme Jyderne for, det er meget sjældent at see nogen Mand beskjenket eller flamrende. Man forestille sig nu en Kroe midt i Heden, hvor der er flere Miil til nærmeste Sted paa alle Kanter, der sidder en Pranger, som har faaet sin Drivt Stude i Huus, har spadseret en Snees Miil og har endnu lige saa langt tilbage før de komme til Bestemmelses Stædet, hans Folk sidde ved hans side og nyde Aftens Maaltid, han fortæller Selskabet adskilligt om For oh Nu Tiden, i

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

13 . del Aale, Randers til Sjælland

henseende til Studehandelen, om Tab og Fordeel, om Farer og Forlegenheder, som han har havt flere Gange o. s. v., der sidde en simpel Bonde og nøjes med sin tarvelige Madpose, han har et stort Læs Jydepotter, som skal Sønder paa og som drages frem af et par svære Stude. Her fortæller en Anden at hans Vogn er tilpakkaet med allehaande Trævahre, som han har hentet langt borte i Skov Egnen, bestaaende af Plove, Hamler, Vogntøj, Skovle, Grebe, Plejler o. s. v. som han agter at udsælge igjen i skovløse Egne. Hist har en Kniplings Kræmmer fra det Schlesvigske sin velpakkede Tværsæk staaende tæt ved sig, thi en liden Æske kan indeholde Vahre for nogle hundrede Rixsdaler. Her seer man en Hestehandler fra Holsten, som haaber at gjøre en fordeelagtig Tour længere ned i Jylland, og hist findes adskillige Andre, hvis Rejse Øjemed man ikke veed at angive, iblant hvilke jeg kunde regnes, som vilde hverken købe eller sælge, men blot bruge Øjne og Øren for at lære. At frembringe noget af vore Samtaler, ville ikke just behage de fleste læsere, men naturligviis kan man nok forestille sig, at der blev spurgt om mange Ting, besvaret endeel, gjort Indvendinger, givet Forslag o. s. v. og jeg tør forsikre, at saadant Selskab, i hvor simpelt og broget, har været mig særdeles moersomt og behageligt, da man deraf erfarer mange karakteristiske Træk til Menneske Kundskab.

Med hvilken Omhyggelighed Jyderne foere og pleje deres Heste, baade hjemme og især paa Rejser, har jeg været Vidne til. Bonden giver sin Hest lidt og tid, kører kun jævnt og næsten aldrig i Trav, jeg erindrer endnu , at en Præst var saa god at laane mig sin Befordring bort paa et paar Miil, imedens mine egne Heste hvilede efter 7 Dages bestandige Kjørsel. Paa Henrejsen lod jeg Kudsken, efter sin egen Maade, køre i Fodgang, endskjønt vi havde den bedste banede Vej, men paa Hjemrejsen da vi kun var en halv Miil fra Præstegaarden og det begyndte stærk at regne, sagde jeg til Kudsken: "kør til min Søn, ellers blir vi vaade", men han svarede: "Nej det er Synd at køre i Trav, thi saa blive Hestene svedige," og vi følte os følgelig snart gennemregnede. Denne var sin Hosbonde troe, men der Vane, det er blot Kjærlighed til Kreaturerne, indpræntet fra Barndommen.

En anden Gang lejede jeg et ridende Bud til at hente Breve fra Posthuset, han blev længe borte, men Aarsagen var, han havde trukket Hesten efter sig den største Part af Vejen, fordi han meente det var Synd at ride den svedig, hvor mange andre Provindsers Bønder ere ikke Kontraster imod disse? de foere ikke eller kaste Krybben fuld af Æde, de ride alt hvad Tøjet kan holde, men de have derfor ej heller jyske, store, trivelige, stærke Heste.

Brande Præstegaard i Nørvangs Herred er nye og smuk af Grundmuur og har kjønne Værelser, saa den paa mange Miile ej har sin Lige, men den har forhen 2 Gange lidt Ildsvaade paa en kort Mellemtid. Hertil er kun 7 Tdr. Hartkorn, men et stort Areal af 400 Tdr. Land, dog er meget deraf Lynghede og Moser, thi der besaaes af denne uhyre Strækning kun aarlig en liden Deel, nemlig 17 Tdr. Rug, 3 Tdr. Byg, 5 Tdr. Havre og 3 Tdr. Boghvede. Høbjerringen er kun liden og heel vanskelig, formedelst opstigende Strømme, som bortskylle eller ødelægge Græsset. Mærgel bruges med god Fordel paa Præstegaardens Jorder, og dette vil bringe meer Hede siden under Ploven. Her holdes kun 2 Heste, 9 Køer, 4 Plovstude og 18 Faar, og Præsten lærer Almuen at Avlingens vidtløftig Pløjning kan drives med tilkjørte stærke Stude.

Bøndernes Jorder er sandige skarpe og lette saa der ere stort Areal til hver Tønde Hartkorn, og man regner her 21000 kvadrat Alen til en Tønde Rugs tilbørlige Udsæd. Her er god Lejlighed til Teglværk, da der gives de bedste Materialer baade af Leer og Tørv, ogsaa nogle ere anlagte med ønskeligste Held. Enhver Bonde holder mange Faar, og for det meste selv slagter de gamle til Huusholdningen. Jordens Behandlings og

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

13 . del Aale, Randers til Sjælland

Dyrknings Maade er ligesom i andre Hede Egne, hvor Rug og Boghvede er den vigtigste Sædeart. Her biudes endeel Strømper til Salg, og gjøres desuden en Hoben uldent Tøj, da Almuen endog behjælper sig her som flere Stæder med uldne Lagen, eftersom Fruentimrene ikke bekymre sig om at spinde Hør eller lade væve Lærred, en hellere købe det højstfornødne Linned, og mange bære uldne Skjorter.

Bønderne leve yderst tarvelige, deres Huse, Møbler og Klædedragt er meget simple, men de ere særdeles flittige og vindskibelige, de sælge Smør, Skind, Tørv o.a. desl. og spare sammen saa man har Aarsag at beundre deres Stræbsomhed, og dog leve de got med tarvelig Spise, ere exemplarisk sædelige, saa der i 10 Aar er kun født et eneste uægte Barn i Brande Sogn. De mange gamle og raske Folk paa 70 Aar og derover viser og at Egnen maae være et sundt Levested. De ere alle Selvejere, og ere just ikke Fattige, dog den tiltagende Udparcellering vil maaskee svække Nogle. Men den lange Afstand fra Kjøbstæderne tildrager for en Deel til at de ei kjende Luxus, og ere lykkelige, ædruelige, godmodige og arbejdsomme Mennesker. Der synes at være Folkemangel, thi mange Karle og Piger vandre ud til det Holstenske eller de store Kjøbstæder, og derfor henligger saa mangt et landligt Arbejde ugjort eller ikke nok afbenyttet.

"Det er ret Skade at han skal til Jylland" saaledes er Talemaaden hos Nogle, naar en Mand faaer et Embede eller skal boesætte sig i Cimbrenes Land, men sandelig, man kan leve her lykkelig, naar man har Helbred og Eftertanke, især paa de Stæder hvor der just ikke er Flyvesand og Ufrugtbarhed. Vanen er den anden Natur. Vi kan jo vænne os til at undvære de Kjøbenhavnske indbildte Lyksaligheder, da Jylland igjen har saa mange Behageligheder, ja hvilke er disse? smukke Egne, store skønne Kjøbstæder, god Spise og Drikke, Ildebrændsel, ærligt got Selskab, de fleste Livets Nødvendigheder for taalelig Priis, ingen stor Fristelse til Luxus, og endeel flere virkelig gode Ting. Mange som boede i Jylland, have stræbt efter at komme derfra, de have omsider opnaaet deres Ønske, men mon de derfor alle ere blevne ved tilfreds ved Forfløttelsen? Selv i det yndige Fyen gives Egne som just ikke ere behagelige, og det samme gjælder ligeledes om nogle andre af de danske Provindser, thi Sælland. Lolland, ja Langeland og Hertugdømmerne have Stæder, hvor en Embedsmand ikke just meget skal kunne fryde sig ved den skønne Natur, hvor Levnetsmidler, Folkeløn og især Ildebrændsel ere i saare høj Priis, men hvor man kommer findes altid Vanskeligheder, især for dem som glemme Ordsproget: "Intet i Verden er ganske fuldkomment!"

Aastrup Præstegaard ved Varde er gammeldags, men got vedligeholdet, der er omtrent 60 Tdr. Agerland dertil, og besaaes med 14 Tønder Rug, 4 Tønder Byg, 4 Tønder Havre og 6 Tønder Boghvede, der holdes 5 Heste, 10 Køer og 16 Unghøveder, paa et aparte fælleds Overdrev.

Bøndergaardene her i Sognet og Omegnen har 10 - 12 Tønder Land til Hartkornet, men der er megen Hede Jord, dog opdyrkes immer mere deraf ved at anvende Mærgelen fornuftig og hensigtsmæssig. Hvede saaes ikke, ellers andre Kornsorter. I Haverne ere nogle KjøkkenUrter, men slet ingen Træer, og nogle Stæder ikke engang Haver, Egene er skovløs, men ypperlig scst? Tørv og Lyng haves i Overflødighed, og i Heden gives enkelte Stæder smaae Buske og Krat til Beviis at her fordum har været Skov. Længere Øster paa har Bønderne bedre Jorder, men igjen slettere Ildebrændsel oh mindre Hede. Her bruges næsten igen Indhegning, undtagen om Haver og smaae Tofter, thi da Jorden er sandig saa ville Grøfter og Diger kun være unyttigt Arbejde, Steengjærder eller levende Hegn e meget sjældent at see, thi intet Træe eller Plantening kan faae Fremvæxt formedelst Vindene, da Haver er saa nær beliggende.

Tjenestefolk og Daglejere ere her vanskelige at holde, da de ved at udvandre til det Schlesvigske kan faae en overdreven høj Løn, og da nu saa mange Bønder ere blevne Selvejere i Omegnen, ved at have kjøbt

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

13 . del Aale, Randers til Sjælland

deres Gaarde, saa holde de flere Folk og lønne dem bedre end forhen. Desuden lægge Bønderne ogsaa Vind paa Teglovne, som fordre Arbejdere, og følgelig kan Daglejere faae nok at fortjene, ja man kan ikke engang tilvejebringe de Folk som behøvedes, især ved Mærgel Gravningen og Tørveskjæringen, thi derom er man her tilfulde overbevist af Mærgelen særdeles forbedrer den ellers sandige Jordart, men mange Bønder kan ikke overkomme at faae den ført paa Agrene, fordi de mangle Arbejdere, og somme har slet ingen Folk, fordi de meer Formuende lønne dem saa overmaade.

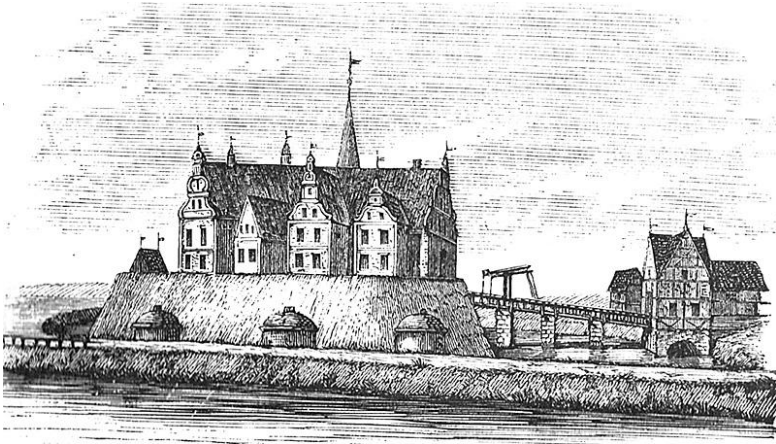
Jorden drives i 5 og hviler i 5 Aar, og Bonden regner kun fire Fold efter Udsæden, Gud veed det er lidt nok for Umagen, men mig synes at der tages for mange Halme af denne sandige Jord. Der tillægges kun lidet af Qvæg og Smaakreature, som gaae i løs Græsning paa Moserne, men Heste og Køer tøjres. Bønderne begynde nu at sætte deres Bygninger af Grundmuur formedelst Vanskeligheden at faae Tømmer, og ellers er deres Levemaade og Tarvelighed ligesom andre Indvaanere paa Heden, dog gjøre de ej saa hyppig Aften Arbejde som andre længere Nord paa. Heste Puder bindes her af Siv til Salg, men Strømper ikke.

Her i Omegnen af Skads og Vester Herreder, ere mange Aaer og Bække der løber ud til Havet, som danne Merskgrunde hist og her, men ogsaa ofte Oversvømmelse ved Vandets Opstigen, saa at baade Korn og Kreature bortskylles. Her findes ogsaa Hedestrækninger, Sand ja noget Leerjord, men der klages meget over en ufrugtbar Jordart, Ahlen, som ofte ligger saa øverlig at den kan naaes af Ploven, og paa saadanne Stæder er Afgrøden kun liden. Her graves den ypperlige Tørv Klyne, foruden Fladtørv, men nogle Sogne ere plagede med Sandflugt, og stærke Hav Storme, med alt dette leve de dog vel og lykkelige ved Agerbrug, Fiskerie, Kreatures Tillæg og Salg af Tørv, saavel som og ved hjemmegjort Tøjs Forarbejdelse, og da mange Herreder ere ganske skovløse, saa maae Bonden kjøbt alle fornødne Trævahre, især paa Markederne, hvor der henføres stor Forraad af deslige Ting.

Ribe, den ærværdige gamle Stad, ligger ved den store Nebsaae, som i adskillige Grene slynger sig paa begge Sider ja med mindre Arme gjennemløber Staden, saa der fra Torvet til Nørreport ere 3 Broer foruden de andre større over Aaen udenfor. Her ere mange tæt bebygte Gader, hvori ere nogle smukke Huse. Paa det store Torv udmærker sig iblandt de andre smukke Bygninger Postgaarden, der han mange ziirlige Værelser, Domkirken er meget stor, men 2 Taarne, som ovenpaa, især det største, ere flade, og har i det Hele en sjælden skøn Arkitektur, og indvendigen mange Antiqvitter som en Rejsende bør betragte, jeg løb om til den store Dør, kaldet Kattehoved, men jeg fandt intet af det jeg søgte i Henseende til Fortællingen om Katten ned Musene som der skulle findes aftegnede. Kirken her er ikke saa stor som den Aarhusiske, men meget smukkere, indvendig hvile de konstige Hvælvinger paa mange høje Steenpillere. Katrine Kirke ligger tilligemed Hospitalet nede ved Aaen, hvor jeg betragtede de mange skønne Engne deromkring, men naar Vander undertiden opstiger, fordærver det baade Græs og Høe, man seer endnu Rudera af fordums Slot og Befæstninger, og skjønt Staden er skovløs har Omegnen dog behagelige Situationer og Promenader, da den store Nebsaae frembringer saa mange Afvexlinger. Raadstuen, Latinskolen, Korsbrødregaard, Bispe Residenten og Hospitalet ere store anseelige Bygninger. Her skal være henved 2000 Mennesker. Skibsfarten siger ikke meget, da der ingen synderlig Sejlads kan have fra Stranden op ad Aaen. Men Agerbrug af de mange skønne Jorder, og Fiskerie er Næringsvej for mange, ligesom Handel og Profession ere for endeel andre Indvaanere.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

13 . del Aale, Randers til Sjælland

Riberhus Paa 1500 Tallet

Man fortalte mig her om Klokken betydelige Størrelse i Domkirken, jeg havde vel Lyst at see den og betræde Taarnet Overdeel, men det blæste saa stærkt at jeg ikke vovede dette Forsøg, men ventelig er dog Klokken i Erfurt større, som efter Professor Snedorphs Angivelse er 5 Alen Høj, 5 Alen i Gjennemsnit, $\frac{1}{2}$ Alen tyk og 15 Alen i Omkreds.

Vist nok er Ribe det Stæd, hvor der er mange Ting at see af Oldsager, Naturens Frembringelser og andet deslige, men dertil udfordres flere Dage og blidere Vejr end jeg havde, ved mit korte Ophold her.

Lærreds Handelen og sammes Udførsel fra Ribe er større end man formoder, den indbringende aarlig over 50 tusinde Rixdaler, da alle Omegnene som gjøre Lærreder, sribede Tøjer, Tørklæder o. s. v., altid sikker kan afsætte det her til Kjøbmanden, som igjen sælger disse Ting med nogen liden Fordeel, jeg har her kjøbt graae fine Lærreder i hele Stykker for meget billige Priser, men ønskeligt var det om Bønderne vilde lægge sig efter selv at avle Hørren, da Jordarten paa de fleste Stæder dertil er særdeles got skikket.

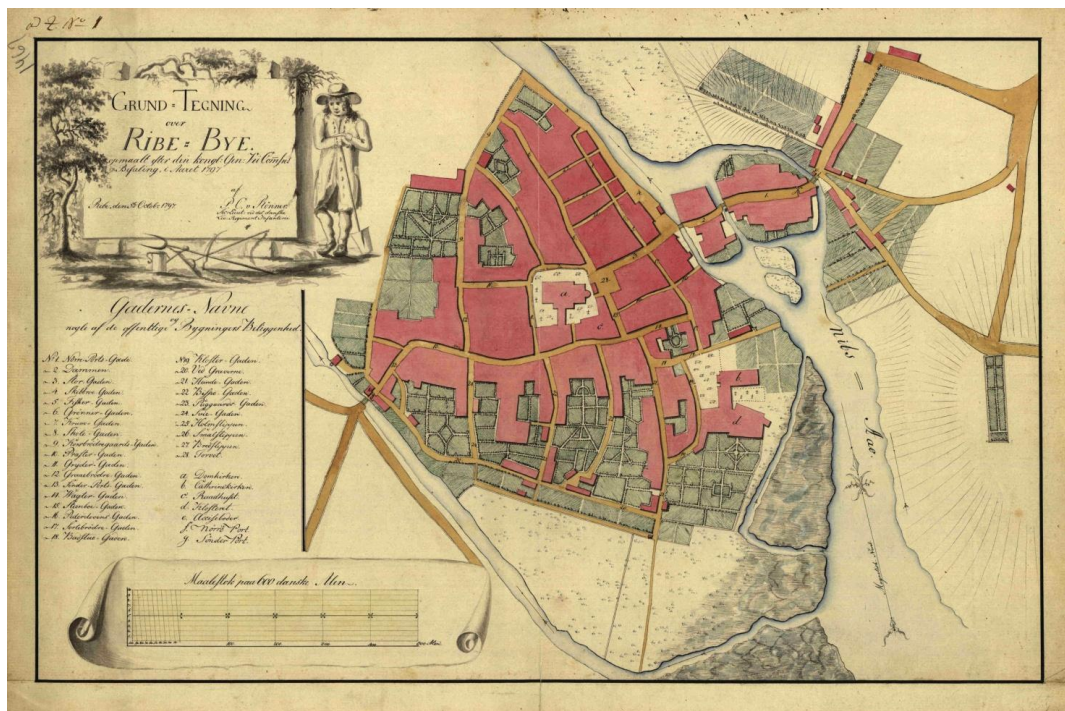
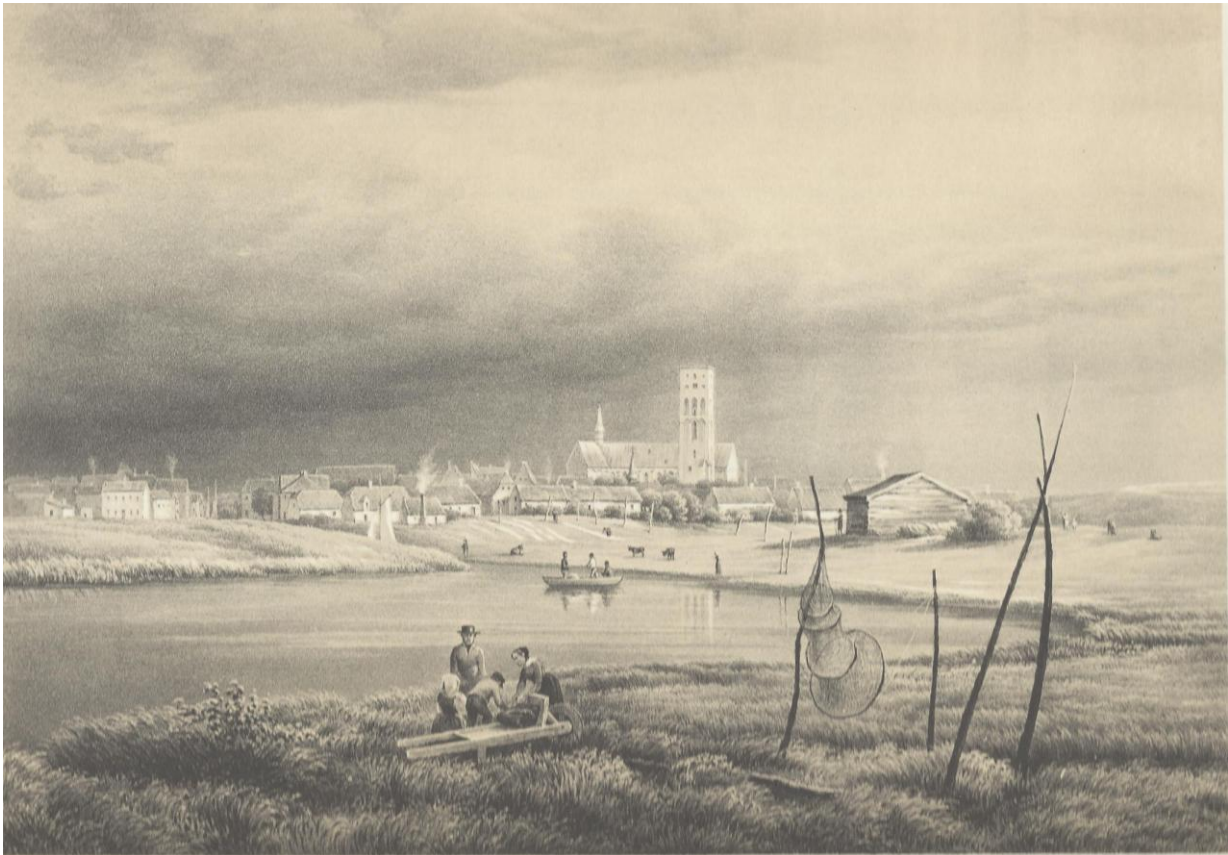
Ribe Domkirke

Dersom jeg vilde fortælle en Sællandsk Bonde om det store svære Qvæg, som haves her i Ribe og længere Sønder paa, da troede han det neppe, og naar jeg sagde hvorledes det plejes med Føde, Vanding og Reenlighed, da maaskee det blev anseet for en overdreven Omhyggelighed, men just denne Pleje, denne

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

13 . del Aale, Randers til Sjælland

Omsorg bidrager saameget til Kreaturenes Trivelihood og smukke Udsende, thi Storheden hidrører rigtig nok fra Arten.

Ribe 1797

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

13 . del Aale, Randers til Sjælland

Colding Kjøbstad ligger i en skøn Dal, imellem 2 Bjerge tæt ved Kongeaaen, her visiteres alle Rejsende, som komme fra Hertugdømmene paa det nøjagtigste, jeg maatte tage min Kuffert af i Postgaarden, og Alting blev udpakket med stor Omhyggelighed af Toldbetjenterne, som ikke fandt noget uden hvad der var skriftlig i Forvejen angivet. Broegade er temmelig bred og lige, saavelsom er par andre, men nogle Gader ere simple, smale og stejle. Tæt ved Torvet, hvor der er Springvand, ligger Kirken, Skolen, Hospitalet og andre store Bygninger, her ere endeel Huse ret kjønne af 2 Stokværk, og Indbyggerne nære sig af Handel, Fiskerie, Skibsfart og Haandværker, der skal være ialt 1600 Mennesker. Aaen her gjør Toldskjættet imellem Jylland og det Schlesvigske, hvor der maae betales for adskillige Ting, der enten ud eller indføres.

Omegnen er ganske behagelig formedelst de mange Afvexlinger, de skønne Kornmarker udenfor Byen og den store Sø, som ligger ved Slottet med den hosløbende Bæk.

Paa den nordre Side af Byen staaer paa en Banke det kongelige Slot Coldinghuus af mange vidtløftige Bygninger, 3 Stokværk højt, som alt kan sees længe før man kommer der. Kjempetaarnet er højere end de andre Bygninger og har et fladt Tag, der er omgivet med Jern Gitterværk og i hvis fire Hjørner staaer Billedstøtter af 3 ½ Alens Højde, men synes kun som smaae Dukker, naar man kjøre nedenfor.

Colding Billeder fra 1749 & 1755:

Situationen 4 Mil uden for Colding hvor Hans Kongelige Majestæt den 17 Maj kl. 6½ Eftm. blev imodtagen

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

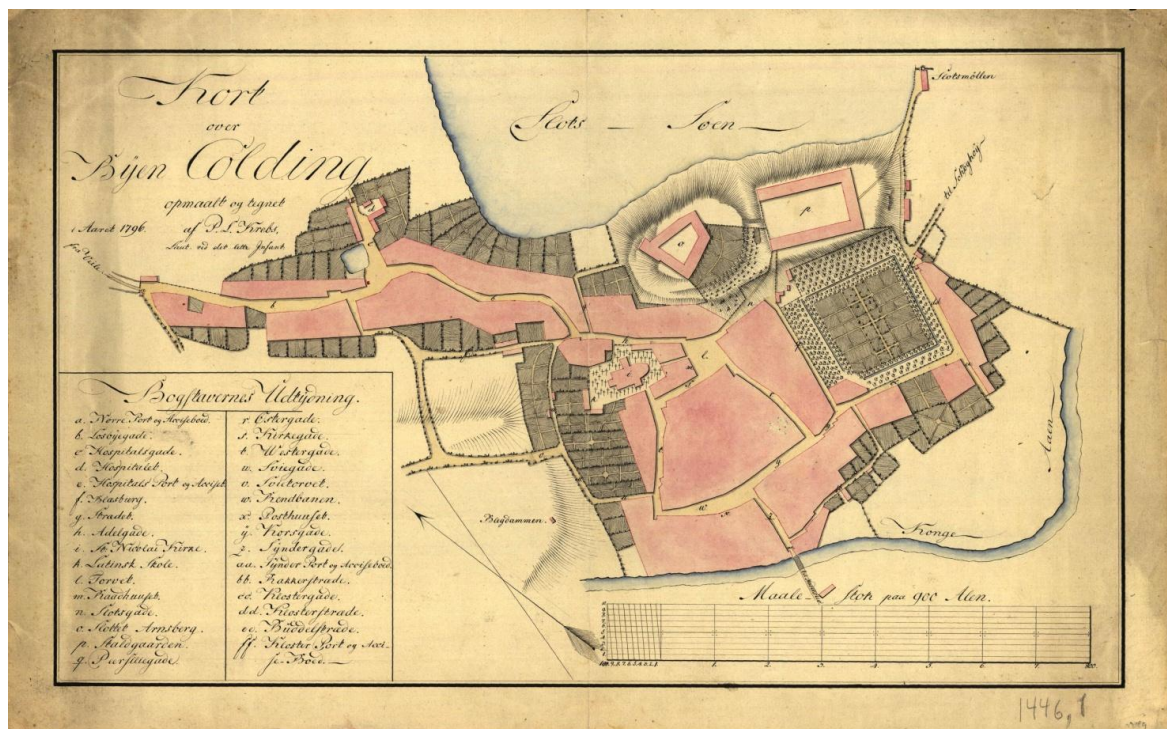
13 . del Aale, Randers til Sjælland

13 . del Aale, Randers til Sjælland

Alle Ting der baade ud og indvendig er prægtigt og kongeligt, saa dette Slots Nærliggenhed giver denne lille Kjøbstad Colding dog nogen Anseelse af Strohed.

Kolding 1796

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

13 . del Aale, Randers til Sjælland

Leyrskow Præstegaard (Lunderskov?) ved Colding er nye og meget smuk Grundmuur, hvortil Præsten selv har ladet Stenene brænde, og derved givet Bønderne et skjønt Exempel til Efterfølgelse, som nu også bygge paa denne Maade. Laden er 20 Fag er af Bindingsværk, men de andre 3 Lænder ere alle Muur heel igjennem 80 Fag, saa det er en seeværdig Præstegaard, endog i Henseende til dens smukke og nye anlagte Have, Teglovn, Marker og andre oeconomiske Indretninger, hvis Tilværelse Alt skyldes nærværende virksomme og tænkende Præst, der ved sin Ankomst dertil sandt saa mange Brøstfældigheder at han burde bygge, men byggede troefast Grundmuur til Gavn for Efterslægten.

Bønderne ere Selvejere, deres Gaarde ere smukke, Markerne indhegnet med Steen, Grøfter og Plantninger, til hver Gaard er omtrent 40 - 50 Tdr. Land, nogle have endog Skov samt Gjærdsel, der holdes 4 - 5 Heste 8 - 12 Køer, ligesaamange Faar, som Alt tøjres. Paa Marken findes endeel Gravhøje, da her fordem har staaet et Feldtslag. Jorden er meget frugtbar, saa Bonden kan sælge baade Korn og Creature, og dog vedbliver han i sin simple jævne Bondestand, og er meget stræbsom. Mærgel bruges her med Forsigtighed, Klover dyrkes med Held og Ageren hviler i 5 Aar, efter lige saa lang Drift.

Slaget ved Colding 1658

Jordrup er Annexet hertil, om dette Sogns Bønder kan endeel af Ovenstående ogsaa siges, mange af Gaardene ere Grundmuur. Hoved Sæden er her Rug og Boghvede, men ogsaa avles meget Vaarkorn. Bønderne eje selv Kirkerne, som er Tilfældet flere Stæder i Jylland. Her ere smukke Udsigter til fjærnere Egne, især fra Leyrskov af.

Om de andre Sogne her i Andst Herred vil jeg fortelig melde følgende: I Seest er Mærgel ikke bekjendt, Jorderne ere indhegnede med Plantninger. Bonden driver stor Handel med Creature, han arbejder ikke selv, klæder sig meer prægtig end andre i Naboe Egnene, men Sognet ligger og saa nær ved Colding.

Hjarup (Hjarup) Sogn ere mere egentlige Bønder, og afsætte adskillige Produkter, de have alle Fornødenheder.

Wamdrup Sogn har ingen Skov, ellers ere Bønderne samme gode Vilkaar undergivne som Ovenanførte.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

13 . del Aale, Randers til Sjælland

Skandrup Sogns (Skanderup) Beboere arbejde vel selv med, men klæde sig ikke tarveligen.

Andst Sogn har skarpe sandige Jorder, et stort Areal til hver Gaard, saa der saaes meest Rug og Boghvede. Her ere baade Heder, Moser og Skov. Gaardene have ikke noget kjønt Udseende

Gissing Sogn (Gjesing) har bedre Jorder, og smukkere Gaarde.

Werst (Verstvej) og Bekke Sogne avle kun lidet Rug, men mindre Byg, og have for det meste kun maadelig Bygninger, ere beliggende i en skarp Hede Egn, og have inden Skov. Men de ere dog, ligesom næsten alle i hele Herredet, Selvejere.

Deraf seer man, hvor stor en Forskjællighed der kan være paa Bønderne i et og samme Herred, som dog alle ere Selvejere, men Luxus gjør ingen lykkelig enten han saa er Bonde eller Greve, kun det Fornødne, Anstændige efter Enhvers Stand skaffer Hæder og Højagtelse.

"Saaledes har jeg fra Hr. Pastor Wetke i Starup, der ligger nogle Miil sønden for Colding, erfaret at Bønderne der ere formuende, have skønne Gaarde og Marker, men at de drive Luxus temmelig højt, de fleste Bønder og Karle har Manschestres og Kassemirs Underklæder. Uhr i Lommen, drikker Kaffe to Gange daglig, deres Møbler ere prægtige, Værelserne store og pyntede, og i det Heele vise de meer Yppighed, end vel burde findes blant den hæderlige Bondestand. Tjenestefolk og Daglejere ere saa kostbare, foruden den Vellevenet de ere vante til med Mad og Drikke, at Præsten finder sin Regning og Fordeel ved at bortleje sine Jorder, eftersom der ingen oeconomiske Fobedringer kan iværksættes under saadanne Omstændigheder. Selv har han opbyggt den smukke Præstegaard af Grundmuur og selv ladet Stenene dertil brænde, ligesom brugeligt er hos mange Bønder, hvis Gaarde ogsaa er lutter Muur. Dyrknings Maaden med Jordens Drift og Kreaturers Tillæg ja meget andet af Bondens Fremgangs Maade er den samme, som bruges paa den nordre Side af Colding i de Egen som have lignende Jordarter."

Folkemangel føles maaskee flere Stæder i Provindserne, da saa mange Karle udvandre hvor de kan faae større Løn, især til Sjælland, og selv der kan man ikke faae alt det Mark Arbejde gjort som ofte behøvedes, uden man vil betale det overdreven dyrt, men nu formeres jo Bondestanden ved flere Bygninger og Huse allevegne. Børn fødes og vil Gud skjænke os Fred, maae denne Mangel da blive mindre for Efterslægten.

Jeg tog ad Vejen langs neden om Colding Slot ved Fjorden, op ad nogle Banker, igjennem og forbie **Biert (Nørre Bjert)**, **Gudse(Gudsø)**, **Taulow Kirke, Taarup, Ærrinzøe, Stoustrup (Stoustrupvej?)** til **Fredericia**. Her seer man alt hvad Øjet kan fryde af landlige Skønheder, frugtbare Marker, prægtige Bøndergaarde, gode Veje, Hække o. s. v. Den Udsigt, som her haves over Fjorden og Beltet til Fyen og de mange smaae Øer, er ubeskrivelig skøn, ja enhver Rejsende maae kalde den usædvanlig skøn.

Om den nu tiltagende Udparcellering her i Amtet hørte jeg adskilligt baade Pro og Contra, jeg nedskrev da mine ringe Tanker derom, og maaskee siden ville have udført det omstændeligere, men da vi nylig har faaet saa gode og ypperlige over dette Æmne af Hr. Stiftamtmand v. Helfries og Hr. Professor Olufsen, saa finder jeg at mit Udkast i den Henseende er kun en ufuldkommen Skygge imod deres.

Fredericia, en Fæstning paa den yderste Pynt af Jylland, som vender imod Fyen. Naar man kommer paa Landevejen seer man ikke meget at Staden formedelst de meget høje Volde, den hvælvede Port under Volden er meget lang, og det er ret kjønt naar man kommer indenfor Fæstningsværkerne at see denne

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

13 . del Aale, Randers til Sjælland

besynderlige Stad, hvis Gader ere alle lige og skjære hverandre i Vinkel. Husene ere kun lave, men smukke og meget ordentlige, ligeledes Kirkerne, hvoraf her ere forskellige, den Danske, Tydske, Reformeerte, Katolske, Jødiske. Indbyggerne ere henved 4000, og nære sig især af Agerbrug, Tobaksplantning, Fabriqver, Fiskerie og nogen Handel. Staden har Jus Afyli, som foraarsager at mange flytte dertil.

Der ere smukke Promenader paa Voldene, hvorfra haves en viid Udsigt ind i Jylland og over Beltet til Fyen, desuden ere her endeel skønne Haver og store Eng Pladser inde i Staden selv, dog meest paa højere Haand af Prindsens Gade, naar man kommer ind fra Landevejen. Jeg finder at Staden er ret behagelig, formedelst den Afvexling af de mange Ting som gives her for Øjet, da flere Nationer af forskjelig Religion boe her imellem hverandre. Ved Stranden saae jeg betydelige Stabler af Tømmer og Muursteen, saa Handelen dog ikke maae være ringe.

Fredericia 1755

Tobaks Plantningen er en vigtig Næringsvej for mange Indvaanere i Fredericia, da der avles aarlig henimod to hundrede tusinde Pund Tobak, og naar vi ikke have saa megen Forkjærlighed for engelske og andet fremmed Tobak, kunde vort eget Land maaskee paa sine Stæder med Fordeel anvendes til denne Plantes videre Dyrkning. Det saakaldede Liverpool, Tobak berømmes af Kjendere, men vore egne Fabriqver baade i Kjøbenhavn og Provindserne levere virkelig, naar man ønsker det, ligesaa godt, jo bedre Tobak, endog til billigere Priser.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

13 . del Aale, Randers til Sjælland

Færgeløbet herfra til Strib skal være 3120 Alen bredt, men smalere skal dog Beltet være længere henne paa højre Haand. Omtrent 700 Skibe passere her aarlig som give Strømtold. Her fanges Mængder af Fiske, især meget skønne Aal, og paa visse Tider ag Aaret gives her og Marsvin. Markerne omkring Byen ligger højt og derfor er maaskee Voldene af saa betydelig Bredde og Højde. Her ere forskellige Leer, og Mergel Arter og ellers ypperlig Jord, med den idelig Bearbejdning og Gjødning gjør vel Hoben tid dens Godhed. Det er virkelig en Fornøjelse at see Fredericia Marker og sammes Afgrøde, saavel af Tobak som af Kartofler, Kaal og alle Kornsorter, hvor især Hvede og totadet Byg udmærker sig fortrinligen. Her ere skønne indgrøftede Landeveje opfyldte med Gruus, og ved begge Sider de vel rensede, jævne, herlig dyrkede Agre.

Fredericia før 1850

Flinke og raske Søfolk satte Færgen over i 20 Minutter, endskjønt det dog blæste temmelig stærk Side, Vind, saa Bølgerne stode skummende over mine Heste og Vogn, og selv troede jeg at være sikker i Læe Siden, men Søen gav mig dog en lille Afvaskning, som min Rejsekappe dog for en Deel afparerede.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

13 . del Aale, Randers til Sjælland

Ved Færgebroen paa Fyens Side var det dog ikke just saa mageligt at lægge en formedelst den vedholdende Blæst, men de bevante Matroser vidste Raade for alle Uraad, vi slap lykkelig, og med glæde gav jeg dem Drikkepenge, thi paa saadan en aaben Færde er det ej behageligt at være saa ganske nær ved de skummende højde Bølger, her gaaer en stærk Strøm, og undertiden flere Strømme imod hinanden, og Vandets største Dybde skal være 16 Favne, dog grundere op imod Landet, endskjønt ved den jyske Side en Steenkast ud er 5 - 6 Favne Vand.

Ved Strib Færgegaard er anlagt et nyt Batterie. Paa denne Odde af Fyen hvor Strib ligger, findes meget sandige Jorder, men længere henne ved Billeshaug er Jordarten bedre, og der er tillige Skov og Buskase, jeg kom igjennem Taarup og Røyle, og de lange indgrøftede Gyder paa begge Sider. Wejlbye Præstegaard er meget istandsat i den seenere Tid, og har en kjøn Have, Byen er stor og har mange veldyrkede Marker. Kirken er omplantet med endeel høje Træer, paa dens nordre Side er indmuret et nyt prægtigt Gravminde i den udvendige Væg.

Jeg gjorde herfra en saare behagelig Tour igjennem Causlund (Kavslunde), Gamborg, Huusbye til Emtekjær, en meget pyntelig Bondebye, hvis Gaarde ere særdeles vel byggede og maledede, igjennem Sandager, Barløse og tvers over Landet til Odense. Der kan en Rejsende have nok for Øjet af mange skønne og sjældne Situationer og idelige nye Afvexlinger. Det er intet Under at Fremmede kan sige: "det dejlige Fyen" thi man seer saa meget af Naturens Yndigheder, at man maatte holde stille hvert Øjeblik, om man endog vilde optegne samme. Rigtig nok gives der, ligesom i de andre Provindser, nogle Bønderbyer og Gaarde der just

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

13 . del Aale, Randers til Sjælland

ikke ere smukke, nogle Marker hvor Afgrøden er ikke den bedste o. s. v., men saa igjen mangfoldige Stæder og Egne, hvorom kan siges det ganske Modsatte, og dette findes især naar man rejser tvers over Landet, thi paa de store Hovedveje skues vel mere af Konsten, men ikke saa meget af den prægtige Natur.

Og da jeg nu har seet Odense flere Gange i nogle faa Aar efter hinanden, saa finder jeg den altid meer bebygget og meer forskjønnet, udenfor Vesterport opføres endeel store og smukke Huse, som ogsaa er Tilfælde flere Stæder, i Nedergade seer man den store prægtige Stiftelse af Lahn, nylig opbyggt, foruden endeel andet af nye og gode Indretninger. Atter saae jeg nu den nye Canal og saae Skibene at sejle op til Bolværket, og den skønne Vej som nu anlægges ved Siden, en sand og varig Fordeel vil denne Indsejling blive for Odense Handel. Omkring ved Canalen findes endeel nydelige Landstæder og Lysthuse, og behagelige Situationer gives flere Stæder fra de Egne som Canalen gjennemløber. Men ingen af vore Digttere kunde opmuntres til at besynge disse, saa at sige nyeskabte, Omegne thi her er Stof nok for en heldig Pen, at udbrede sig over Fortidens Historie, og Nutiddens gavnlige og store Foretagende med Canalgravningen o. s. v.

De, som forhen kjendte og maatte prøve den slemme og ubanede Vej ud af denne Kant paa Landet, som kaldes Sletten, og nu tillige seer Begyndelsen til den gode jævne Vej her ved Canalen, som formodentlig vil blive udstrakt til de længere bortliggende Egne, kan og bør glæde sig i flere Henseender, og naar Slettens Folk faaer den Opmuntring, at de uden Fare for Heste og Vogn kan kjøre til Torvs, saa vil naturligvis ogsaa Tilførslen blive meget større paa alle Landets Produkter til Odense end i forrige Tider, da endeel afskrækkedes blot for Vejens Skyld, thi en stor Stads Fremvæxt beroer paa megen Tilførsel af Landets Viktualier fra alle omliggende Egne.

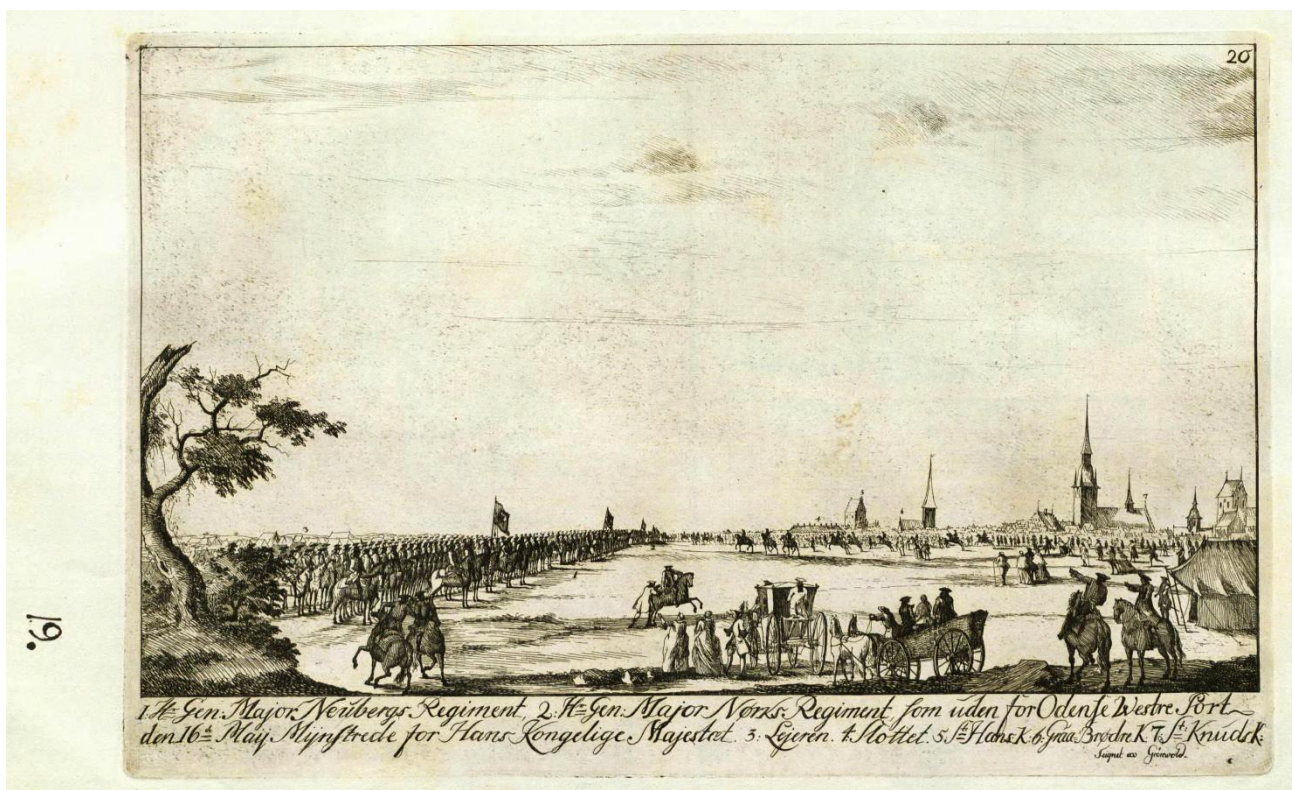
15 May kl 7½ Eftm var Kongens ankomst Odense 1749

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

13 . del Aale, Randers til Sjælland

Odense

Østrup Præstegaard ligger vel paa det saakaldede Sletten, man kan dog ikke siges t være skovløs, da begge de paagrænsende Byer have saa stor en Mangfoldighed af Pileplantninger omkring Gaardene og levende

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

13 . del Aale, Randers til Sjælland

Hegn paa Grøfterne, desuden ere der flere Stæder store Buskadser af Underskov, som Alt staaer i en ønskelig Fremvæxt, ja endog tvende smaae Egeskove tilhørende den nærliggende Herregaard, fra Egnen, skjønt lav og fladagtig, er ikke ubehagelig, da man har Fjorden i Nærheden. Her ligger et smukt nyt Stæd Christianesminde, en Ejendoms Gaard opbyggt af nuværende Præst, med meget pyntelige Værelser og gode Indretninger i Udhusene, hvortil ere smaae men særdeles frugtbare Marker.

Her dyrkes Hvede med god Fremgang, foruden andre Sæde - Arter. Jorden bruges i 3 og hviler i 3 Aar med Klever, og den kunde være bedre end den er, naar dybe Vandgrøfter fandtes overflødige, da Agrene heel ofte have en flid Beliggenhed. Have Væsenet siger ikke meget, men Huusflid med hjemmegjort Tøj er almindelig blandt Alle, og Bønderkonerne udmærke sig her særdeles med denne Vindskibelighed, hvorved saa mange andre finde Næringsvej som Spindersker, saa der ere kun saa Fattige, da alle kan faae Arbejde. En Bonde her holder ikke uden de højt nødvendige Heste, men mange Køer som give betydelige Indtægter, hans Markers Korn og Klever lovede en skøn Afgrøde, og Gaardene havde ganske skikkeligt Udseende. Fiskeriet drives ikke synderlig endskjønt Fjorden er i Nærheden, men Mark Arbejde og Tørvegravning om Sommeren kan dog være en gjældende Undskyldning for den egentlige Bonde, og Huusmanden har visere Næringsveje ved Spaden og Hakken, da Canalen og Vejen derved skaffe saa mange Hænder Arbejde.

Sønder Broby Præstegaard Hartkorn er 12 Tønder omtrent, dens Jorder ere leerede, og alle for det meste frugtbare til allehaande Sæd, de drives i 3 hvile i 4 Aar, og den almindelige Sædskifte er Byg, Rug, Havre eller atter Byg med Klever, der holdes 14 Køer, 7 Unghøveder, 6 Arbejds Heste, 10 Faar og 6 Sviin.

Præstegaardens ældgamle Bygninger ere nu meget forbedrede i de senere Aar, her er en nyttig og fordeelagtig Urte og Frugt Have, en Indhegning til mange Biestader, et skjønt Humle Anlæg, som Alt er værd at see, formedelst den Flid der er anvendt paa at opelske og forædle samme. Præstegaarden har en vel fredet Overskov af Eeg og Bøg, samt en betydelig Underskov, saa en Landmand vil her finde meget til at efterfølge.

Strax ved Præstegaarden og den store Bye af samme Navn, ligger det forudm saa navnkundige **Brobyværk**, hvor Rigens Mark Anders Bilde lod indrette et Gevæhr Fabrik ved den forbiøbende store Aae, som skal havt mange skønne Anlæg, og har leveret fortræffelige Produkter, men i den Svenske Krig 1658 blev Alting ødelagt, Rudera heraf ere saavidt kjendelige at endeel af Husene staae endnu, som ere bortfæstede, hvoriblant et af de største er nu et privilegeret Gjæstgiverstæd

Her er mange smukke Situationer, Bøndergaardene ere vel byggede og Jorderne dertil gode, men de drives og kun i 3 Aar og har lige saa lang Hvile. Bonden sælger meget Smør, Qvæg, Flæsk, Heste o. s. v. han lægger Vind paa: Bier, levende Hegn, Pileplantning og ung Skovs Opelskning. Folkeløn er her meget stor, thi foruden Anseeligt i Penge, har Tjenestefolk ogsaa hver en Skjeppe Hørfrøe at faae. et Faar Vinter og Sommer, Lærred, Vadmæl og andet mere, men deres Klædedragt er ogsaa særdeles pæn, saa de fyenske Karle og Piger rigtig nok behøve noget meer end de andre Provinsers Ungdom til at klæde sig med. Her i Sognet ere mange Professionister for Almuen, og meer end en halv Snees Træskoemænd, ja Træsko her i Fyen ere saa gode og veldannede, at jeg ingenstæds har seet dem smukkere, hvorfor mon Fabrikanterne i Jylland ikke tage Model af dette lette og passende Fodtøj her? thi Umagen var jo den samme enten man gjorde Træskoene pæne eller storsnude og tunge, men maaskee at det saa er Moden der, og følgelig blive de til udførsel bestemte mange tusinde Par af samme svære Dannelse.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

13 . del Aale, Randers til Sjælland

Fra Odense af gjorde jeg nu atter Rejser her igjennem Fyen paa forskellige Egne, ned ad Faaborg og Svendborg Kanten og besaae adskillige Ting i det oeconomiske, men mine Blade ere blevne saa mange at jeg ikke her efter Ønske kan optegne mine gjorte lagttagelser. - Jeg takker alle de agtbare og ædle Venner i Fyen som have beviist mig saa megen Høflighed og Godhed, at nævne dem hver især - ja saa maatte jeg frembringe et stort og langt Register, og at nævne Nogle og forbigaae Andre, det var utilgiveligt, thi Alle fortjene min Højagtelse og Tak, jeg var i mange moersomme og behagelige Selskaber paa mine Rejser i det kjære Fyen, og de som læse disse Linier og erindre mig, være forsikret om min bestandige Hengivenhed.

Strax udenfor Nyborg staaer endnu en Telegraf, ligesom der er ogsaa en paa den anden Side Beltet ved Corsøer, de andre Land Telegrafer ere nedtagne og hengjæmte til Afbetjening i fornødne Tilfælde. Dette er en af de forunderlige nye Opfindelser som gjøre megen nytte, da man med dem kan saa at sige correspondere i en utrolig Hast. Det var i den franske Revolutions Tid at Ingenieur Chappe indgav denne Opfindelse til National Conventet, siden har andre Europas Regentere oprettet Telegrafer, dog noget forskjellig i Dannelsen. De danske Telegrafer eje en saa betydelig Rigdom af Ord og Talemaader, at de nu overgaae de franske, men for dem som ikke selv har seet den, kan en vidtløftig Beskrivelse dog ikke være fyldestgørende, men man behage at erindre at man undertiden, naar Isgang gjør al Passage over det store Belt umueligt, dog ved disse Maskiner kan faae tydelige og bestemte Underretninger fra den ene Provinds til den anden, og det i nogle faa Minutter, som anmærkes i Aviserne under Navn af Telegraf Efterretninger, som er ganske bekjendt. Jeg har om Sommeren i klart Vejr, naar Smakken var midt paa Beltet, seet den fyenske Telegraf signalisere, og strax efter ligeledes seet at den sællandske har givet sine Tegn.

Optisk Telegraf

Men ingen forstaaer dette Fjærnsprog uden de dertil ansatte kongelige Bestyrere, og da alle Land Telegraferne stode oprejste, er det vist at der kunde saaledes ved dem correspoonderes fra Kjøbenhavn til Schelsvig i 17 1/4 Minut. Det synes vel utroeligt, men hvo som tvivler derom og ellers vil læse noget udførligt om denne sag, behage at forskaffe sig Hr. J. B. Steenstrups Afhandling om Telegrafen, Kjøbenhavn 1802, med en nøjagtig Afbildning.

Igjennem Nyborg, over Beltet til Corsøer, kom jeg temmelig hastig, og fortsatte Rejsen til **Eggizløvmagle** (**Eggerslevmagle**) Præstegård, som bestaaer at store Huuslængder og rummelige værelser. Byen har mange Gaarde og Huse. I Sognet ligger den smukke **Herregård Gierdrup** (Gerdrup). Af Ærter og Hvede saa jeg ikke noget betydeligt paa Bondemarkerne, men ellers alle andre Kornsorter, saavelsom Klever. Qvæget og Hestene vare tøjrede. Indhegninger vare just ikke de bedste og saare faa Stæder fandtes Steengjærder, saa det synes at her maae være fælleds Græsning, naar Agret om Efteraaret opgives, levende Hegn forefindes

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

13 . del Aale, Randers til Sjælland

ikke, uden om Hovmarkerne, hvor der kan have Opsigt med at opelske og frede samme. Her er ingen Skov, men meget gode Tørvemoser, som kunde blive ypperlige naar Vandet fragravedes og Materien kunde derved erholde Fasthed.

Gierdrup (Gerdrup)

Bonden holder her (som er Tilfældet flere Stæder) for faa Køer, for mange smaae Heste, men Aarsagen - ja dertil ere vel nogle tilsyneladende gyldige - Her findes adskillige Stæder got Leer til Muursteen, man har anlagt Teglværker paa Herregaardene her omkring, som levere særdeles gode Produkter.

Men hvorfor man her i Sælland ikke bygges meer af Grundmuur? vi have got Leer, og Tørvemoser som kunde blive brugbare ved Udgravning. Naar man nylig har seet de jyske grundmurede Bøndergaarde, og strax efter faaer disse i Øjesyn, der ere af Bindingsværk med klinede Vægge, saa falder denne Tanke naturligviis en Rejsende ind, men herimod kan ogsaa gjøres nogle grundede Indvendinger. De fleste Bønder her kan dog endnu faae Egetømmer til Bygning, skjøndt det immer bliver dyrere, de fleste ere endnu Hoverie, eller dog Fæste Bønder, som følgerlig ikke selv eje deres Gaarde, og ved Udfløtninger ere saadanne Gaarde snart færdige baade med Tag og Fag. Ja lad en grundmuret Bygning ogsaa koste noget mere, saa er den varig istædenfor den aarlige evige Reparation på Væggene, som idelig udregne og adskalles, men efter den holstenske Omgangs Maade, hvor Bonden selv i sin simple Ovn brænder Stenene ved Tørv, og murer med gruusblandet Leer, kan det dog ikke blive synderlig dyrere end Bindingsværk, og til Vaaningsværelser er saadant et Huus meget tættere og varmere. Kom det først i Sædvane her, og den ene kunde lære Omgangs Maaden af den Anden, ville snart, ligesom i Jylland mange murede Huse opstaae og være et sandt Gavn for Efterslægten, ja ved ulykkelig Ildsaaade blev Brandmuren dog tilbage og hastigere kunde igjen blive beboelig, men saalænge man skal købe her Flensborger Steen dyre, mure sammen med Kalk, have en Kjøbstæds Mester dertil, og de mange andre Omstændigheder som nu ansees fornødne, ja saa kan og bør man langt hellere bygge som sædvanligt med klinede Vægge. Dog hvad der kan gjøres andensteds i vore Provindser af simple tildeels uformuende Bønder, er jo ingen Umuelighed hos os. Mange fynske Bøndergaarde have jo og klinede Vægge, endskjøndt de ere udfløttede og nye, ja hvor Egetømmer kan faaes, såvelsom Vægge Bænder, Staure og Leeret er ikke alt for sprød, saa det hastig afskaller, der er

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

13 . del Aale, Randers til Sjælland

Bindingsværk den hastigste Bygnings Maade, men at muure med brændte Steen i Væggene det ser man og paa Bøndergaardene paa adskillige Stæder på Sælland, Fyen og andre Provindser, dog naar disse Steen skal kjøbes af Skipperne er det alt for kostbart, og kan ikke blive almindeligt.

